
Anmeldelser

ANNIKA HVITHAMAR, *Danske Verdensreligioner – Kristendom*, Gyldendal, København, 2007, 262 sider, kr. 164.

Når en ny lærebog til religionsfaget i gymnasieskolen udkommer, er det ikke tit, at den afføder debat i medierne. Ikke desto mindre var det just, hvad der skete, da ph.d. Annika Hvithamar, adjunkt i religionsstudier ved Syddansk Universitet, sidste år udsendte *Danske Verdensreligioner – Kristendom*. Diskussionen stod om det betimelige i at inddrage Jehovas Vidner i kristendomsundervisningen, hvilket bogen gør, samt om, hvor mange kristne retninger danske gymnasieelever skal lære om.

Dermed lever bogen op til den strategi, forlaget Gyldendal har lagt for sin serie *Danske Verdensreligioner*, som rektor Hanne Josephsen og lektor Tim Jensen, Syddansk Universitet, redigerer. Målet med serien er eksplicit at forny gymnasiets religionsundervisning, og ingen forandring uden sværdslag som bekendt. Fornyelsen består i at lade religionsforskeres feltarbejdsprojekter danne grundlag for de seks bøger, serien omfatter. Derforuden ses de fem verdensreligioner, som de første bøger behandler, i en dansk kontekst – med referencer til religionernes globale historie og betydning. Ud over at inspirere til feltarbejde og en større anvendelse af sociologisk metode forsøger serien også at cementere brugen af religionsvidenskabelige fagudtryk og metodiske overvejelser i arbejdet med religionerne, og man håber at kunne befordre både projektorienteret og flerfagligt arbejde, eksempelvis i gymnasireformens store nyskabelse, samarbejdsdisciplinen almen studieforberedelse. Forlaget skal have mange tak for denne satsning.

Inden jeg kommer nærmere ind på seriens kristendomsudgivelse, har jeg et par hjertesuk. I bogens forord anføres, at der til serien er knyttet en hjemmeside, som rummer relevante klassiske tekster til hver religion og links til web-steder. Dette gælder desværre kun for islambogen. I skrivende stund er der ingen sites med henvisninger til hinduisme, jødedom, buddhisme og kristendom. Det er synd og skam, for islamsiden forekommer ellers lovende, om end flere links allerede er 'døde'. Bøgenes brugbarhed var steget væsentligt, hvis der som supplement til den sociologiske vinkel havde været et tilgængeligt virtuelt ressourcerum af klassiske kilder.

Jeg bliver også nødt til at gøre ophævelser over en enkelt bemærkning i forordet: "Alle bøgerne er skrevet af unge forskere og eksperter, der har stillet deres forskningsresultater til rådighed med henblik på religionsundervisningen" (s. 7). Hvorfor skal vi have at vide, at de er unge? Det virker som fjollet salgsretorik, og forlaget har muligvis glemmt, at gymnasieelever næppe vil betragte seriens forfattere som unge.

Overordnet set er Annika Hvithamars *Danske Verdensreligioner – Kristendom* klart og overskueligt opbygget. Der er fem kapitler. Det første koncentrerer sig om kristendommens historie, mens det næste beskæftiger sig med de vigtigste kristne dogmer. De tre sidste kapitler ligner strukturelt hinanden. Kapitel 3 omhandler folkekirken, kapitel 4 beskriver kristendommen i diaspora, det vil her sige den katolske og den ortodokse kirke i Danmark, mens kapitel 5 er viet til en gennemgang af Jehovas Vidner. I de tre 'konfessionskapitler' beskrives den enkelte kirkes historie og institutionelle opbygning, herunder kirkerum, ritualer, tro osv., men de rummer også hver især et relevant sociologisk tema. Således tematiserer folkekirkekapitlet forholdet mellem nation og religion, Grosbøllsagen og kirke-stat-relationen i Danmark. Kapitlet om de øvrige store kristne trossamfund har religion i diaspora samt konversion som gennemgående tema, og meget naturligt lægges der i det femte kapitel om Jehovas Vidner vægt på religiøse minoriteter.

Allerede i det første, historiske kapitel bliver det klart, at bogen udfolder en bred og spændende vifte af kildetekster og andre materialer, som fint uddyber pointerne i den indførende tekst: Statistik, billeder, feltarbejdsinterviews og tilstrækkelig med historiske tekstdedslag i kristendommens historie til at opfylde kravene herom i læreplanen for religion på C-niveau i gymnasiet. Tro mod lærebogsseriens udgangspunkt – at undersøge religionernes møde med og liv i Danmark – begynder det med en kortfattet skildring af kristendommens historie i Danmark op til globaliseringens tidsalder i dag, og først herefter følger en beskrivelse af religionens formative periode i antikken og senere historie fortrinsvis i Europa. Dette greb generer måske den kronologisk tænkende, men fordelene er, at det derved bliver tydeligt for eleven, dels at den multireligiøse situation, som kristendommen i dagens Danmark befinder sig i, ingeniende er en historisk undtagelse, dels hvor dynamiske religioner kan være i bestemte perioder af historien.

En ting undrer mig dog ved gennemgangen af kristendomshistorien i Danmark, og det er den forholdsvis ringe betydning, Luther tilkendes. Forfatteren mener, det er "væsentligt at huske på, at Luther blot var én af de personer i 1500-tallet, som reagerede mod pavekirken" (s. 25). Desuden anfører hun, at de lutherske kirker er små på verdensplan i forhold til de andre protestantisk-evangeliske kirker. Det sidste er helt korrekt, men hvad har det med 1500-tallet at gøre? Luther var bestemt ikke den eneste reformator, der var mange i Tyskland; men det er ubestrideligt, at hans opgør med Romerkirken om afladshandel og klostervæsen og de senere hovedskrifter i 1520erne udløste en stor folkelig bevægelse, verden ikke har set magen til før. Nej, det forholder sig snarere, som Martin Schwarz Lausten skriver i *Danmarks kirkehistorie*, at "uden personen Martin Luthers 'reformatoriske opdagelse', hans retfærdiggørelseslære, havde bevægelsen og dermed verdenshistorien fået et andet forløb" (Gyldendal, København 1987, 102).

Hvad vil det egentlig sige at være kristen? Spørgsmålet har været påtrængende i hele den kristne verdens historie, ikke mindst i den formative fase og i nutidens multireligiøse, globaliserede kontekst. Som gymnasieunderviser i religion har man nok

været tilbøjelig til at hjælpe eleverne med at besvare dette spørgsmål ved at lade dem arbejde med forskellige 'lødige' kristne tekster, typisk gedigne teologiske tekster forfattet af præster. Denne didaktiske vanetænkning udfordrer Hvithamars bog i kapitel 2. For hvilken slags kristendom ønsker man som lærer at arbejde med? Er det den tro, skolede kristne giver udtryk for, eller er det trosforestillinger blandt lægfolk? Her siger bogen begge dele, og det er både en stor styrke og en fornyelse i forhold til andre lærebøger i kristendom. *Danske Verdensreligioner – Kristendom* anvender foruden forfatterens eget feltarbejde en mangfoldighed af kildetekster i beskrivelsen af trosforestillinger om den treenige gud, Jesus Kristus' dobbelte natur, Bibelen, synd, frelse og det onde. Der er her et fint samspil mellem baggrundsstof og kildetekster, og det spændingsfelt mellem elitær og mainstream kristendom, også af emotionel art, der kan opstå i undervisningen, er frugtbar for elevernes læring.

Et pædagogisk scoop havde det dog været – og det er generelt for hele bogen – hvis det indførende stof havde rummet nogle oversigtsskemaer, fx hvad angår denne skelnen mellem uddannede kristne og kristne lægfolk eller over kristendommens ritualer og etik, der gennemgås sidst i kapitel 2 og i de tre konfessionskapitler. Skemaer gør nuancerne mindre, men forståelsen bliver større.

De tre konfessionskapitler rummer fortrinlige gennemgange af henholdsvis folkekirken, den katolske og den ortodokse kirke samt Jehovas Vidner, der må animere såvel lærer som elever til kirkebesøg, feltarbejde og studierejser. Atter en tydelig fornyelse af kristendomsdidaktikken i gymnasielærebøger. Især afsnittene om trossamfundenes kirkerum og ritualer understøtter fint udadvendte aktiviteter i undervisningen. Beskrivelsen af organisationsstrukturer er ligeledes oplagte for eleverne at læse, hvis klassen får besøg af en repræsentant fra et af samfundene. I de tre kapitler er der også flere gode eksempler på, hvorledes kirkesamfund dynamisk tilpasser sig nye tider og kontekster, eksempelvis de folkekirkelige overgangsritualers tiltagende betydning i individualismens tidsalder eller den rolle, kejserinde Dagmars krypt i Roskilde Domkirke har spillet for de ortodokse hertillands.

Lidt overraskende er fremstillingen af de folkekirkelige retninger, grundtvigianisme, Indre Mission og Tidehverv, ret traditionel, historisk anlagt og ikke helt let at gå til for eleverne. Igen ville en skematisk oversigt have hjulpet på forståelsen. Her er det desuden ærgerligt, at forfatteren ikke har nået at inddrage den nyeste tendens inden for den elitære, folkekirkelige kristendom til at danne netværk frem for at deltage i de etablerede kirkelige organisationer.

Endelig er det vanskeligt at forstå, hvorfor kapitlet om Jehovas Vidner er taget med i en bog om kristendom. Forfatterens begrundelse, at Vidnerne er et "eksempel på en nyere fortolkning af kristendom, der ligger på grænsen i forhold til, hvad de tre hovedgrene anerkender som kristendom", og at de er "langt den største kristne minoritetsgruppe i Danmark" (s. 11), overbeviser ikke. Til gengæld er denne del af bogen lige så velskrevet som de øvrige dele, og den imødekommer bestemt en interesse, mange elever har, om end denne ofte forekommer en anelse kulørt. Kapitlet egner sig også aldeles glimrende til selv- og feltstudier. I hvert fald har denne anmelder allerede ek-

samineret en elev i almen studieforberedelse med udgangspunkt i Jehovas-Vidnerkapitlet.

Det egentlig interessante ved *Danske Verdensreligioner – Kristendom* ligger da heller ikke i inddragelsen af hele fire trossamfund, men i bogens åbenhed over for de folkelige tilgange til kristendommen. I religion på C-niveau og på hf vil kun få elever kunne magte at skelne mellem flere forskellige kristne samfund på det niveau, bogen lægger op til. Med det begrænsede antal undervisningstimer, der er til rådighed, må man som lærer fokusere skarpt og stille sig tilfreds, hvis eleven opnår et godt kendskab til forskellige folkekirkelige kristendomsformer og enkelte væsentlige forskelle mellem protestantisk og katolsk kristendom samt et vist globalt udblik. På det nye B-niveau, som glædeligvis oprettes på mange gymnasieskoler, stiller sagen sig derimod anderledes. Her vil det være muligt at inddrage et bredere spektrum af kristendomstolkninger, hvilket virkelig vil lade bogen komme til sin ret.

Hvithamars bog har enkelte skønhedspletter, der dog let kan rettes i en eventuel andenudgave. Martin Luther døde i 1548, hedder det på s. 25. Det var i 1546. I en tekstboks på samme side sættes der spørgsmålstegn ved, om Thomas Müntzer blev født i 1468. De fleste reformationshistorikere daterer i dag hans fødsel noget senere, nemlig til 1489 eller 1490. I forbindelse med de kristne dogmer anføres det, at Luther hævdede, "at mennesket har en fri vilje og dermed mulighed for at hjælpe sig selv til frelse" (s. 63). At der ikke er tale om en trykfejl, fremgår af "ordslisten" (sic) bagerst i bogen, hvor synspunktet gentages (s. 255). I opgøret med Erasmus er det dog netop Luthers tese, at menneskets vilje er trælbundet. I gennemgangen af den kristne etik hævdes det, at "Jesus selv siger, at han er kommet for at nedbryde *Moseloven*" (s. 78). Det er han nu ikke, skal man tro Matt 5,17; han er kommet for at opfylde den. Af hensyn til eleverne, der skal trænes i de vanskelige religionsfaglige begreber, er det endvidere en god idé at rette stavfejl "eksatologi" på s. 255.

Endelig vil jeg påpege et sprogligt irritationsmoment. Gennem hele bogen omtales kristendommen i ubestemt form. Blot et eksempel: "[...] linjen trækkes tilbage til kristendoms oprindelse [...]" (s. 12). Forfatteren bruger konsekvent ikke den efterstillede bestemte artikel *-en*, der ellers hører sig til i dansk sprogbrug. Er det en uheldig anglicisme eller for også sprogligt at understrege pointen om, at kristendommen i Danmark er en meget mangfoldig religion? Uanset hvad er det trættende at læse.

Bortset fra disse skønhedsfejl fremstår Annika Hvithamars *Danske Verdensreligioner – Kristendom* meget gennearbejdet. Dens tilgang til kristendommen og dens samling af kildetekster er meget nyskabende, ligesom den overrasker ved sin ganske ambitiøse spændvidde. Desuden vil dens særdeles tiltalende layout uden tvivl appellere til de unge læsere, den forsøger at få i tale. Tekstbokse og kildetekster har forskelligfarvede baggrunde, så det er let at se, hvad der er hvad, og indholdssammenhænge illustreres flot og præcist af som regel gode farvebilleder. Virkelig forbavsende, den relativt lave pris taget i betragtning.

Bogen vil dele vandene blandt religionslærere i gymnasieskolen. Derom ingen tvivl. Men det er nu ingen skade til. Annika Hvithamar skal have ros dels for sit store arbejde med den flotte udgivelse, dels for, at hun tør slå et slag i bolledejen og anvise nye veje til at arbejde med kristendommen – eller kristendom, som hun ville skrive.

Allan Friis Clausen, uddannelsesleder, cand.mag.
Ivarsminde 9, Romalt, 8960 Randers SØ

* * * * *

BRIAN PATRICK MCGUIRE, *Da Himmelen kom nærmere. Fortællinger om Danmarks kristning 700-1300*, Forlaget Alfa, Frederiksberg 2008, 262 sider, kr. 279.

Professor i Historie ved Roskilde Universitet, Brian Patrick McGuire, har med den foreliggende bog skrevet et værk, der i første omgang kan være ganske vanskelig at genrebestemme, hvilket jeg skal vende tilbage til nedenfor.

Grundantagelsen i bogen er, at hvis vi skal forstå måden, hvorpå kristendommen blev danskernes religion, kan vi ikke fokusere på enkeltstående begivenheder såsom Ansgars mission tidligt i 800-tallet eller Harald Blåtands dåb i 960erne, men må se samlet på hele tidsrummet fra ca. 700 til ca. 1300. Dels var der naturligvis en udvikling i det antal mennesker blandt danerne, der accepterede kristendommen, men nok så interessant betoner forfatteren, at også udviklinger i kristendommen uden for Norden spillede en betydelig rolle for denne accept, at altså udviklingen inden for pavekirken var med til at ændre vilkårene for kristendommen i Danmark inden for den periode, som bogen beskæftiger sig med.

Det, som grundlæggende er på spil, hævdes det, er en transformation af kirken fra at være aristokratisk til at blive en sognekirke og dermed en kirke for menigmand. Det illustreres bl.a. med opfattelsen af Kristus, der fra at fremstå som en krigerkonge i den tidlige del af perioden fra ca. 1100 bliver til den lidende skikkelse, der døde for menneskenes skyld, og som dermed nærmer sig det billede, der har været fremherskende lige siden. Bogen har således meget fint fat i de mekanismer, som er på spil, når et verdenssyn skiftes ud med et andet, nemlig dels at det ikke sker fra den ene dag til den anden, og dels at det med nødvendighed må forløbe med en meget lang periode med 'synkretisme', hvor både samfundet og den enkelte i en lang overgangsfase vil være præget af såvel det gamle som det nye.

Bogen er i sin argumentation fyldt med eksempler på, hvordan disse ting fandt sted, især set fra den missionerende kirkes synspunkt. Fremstillingens tyngdepunkt er således en række 'cases', hvor enkeltpersoners virke og synspunkter bliver brugt som eksempler på de forskellige trin i den nævnte proces. Det forsyner bogen med en elementær spænding, som ikke på nogen måde skygger for det overordnede projekt. Derudover bør det også anføres, at skildringen tydeligt bærer præg af et stærkt personligt engagement. Der er således ingen tvivl om, at forfatteren har stærk sympati for

missionsprojektet som sådan, uden at forfalde til plat énøjethed i vurderingen af de forskellige skikkelser, der tog del i missions- og kristningsprocessen.

Enhver anmelder vil selvfølgelig savne et og andet i enhver bog om et emne, som vedkommende selv har aktier i, og det gælder også undertegnede. Problemet er blot, at den form for kritik let munder ud i et ønske om, at forfatteren af en given bog skulle have skrevet en helt anden bog. Derfor skal det heller ikke tages alt for alvorligt, når jeg her skal give udtryk for et ønske om, at 'hedningene' var kommet lidt mere til orde, end tilfældet er, eller at der i det mindste havde været flere overvejelser over, hvordan det fra et hedensk perspektiv tog sig ud, at et helt verdenssyn lidt efter lidt blev skiftet ud med et andet. Selv om kilderne hertil er dybt problematiske, kunne der måske godt have været nogle mere generelle betragtninger, som bogen har mange af i andre sammenhænge. Lidt mere konkret kunne man også godt ønske sig, at der havde været flere kort end tilfældet er, og at tidstavlen i begyndelsen af bogen havde haft flere hændelser med fra både en europæisk og en nordisk sammenhæng.

Det er dog småting og skal på ingen måde skygge for, at vi her har at gøre med en fortrinlig bog. I det store perspektiv vil jeg især fremhæve forfatterens opfattelse af brugen af kilderne (og dermed indirekte hans forhold til kildekritikken). Ikke mindst her er der tale om en særdeles fornuftig balance mellem de to klassiske yderpunkter: vi kan overhovedet ikke stole på noget i kilderne, for de har alle sammen haft deres særlige agenda, der totalt slører for objektiviteten på den ene side, og på den anden side den helt naive brug, hvor enhver oplysning tages for gode varer. Denne balance kommer til udtryk gennem hele bogen, men behandles eksplicit s. 233 f. på en ganske uprætentiøs måde, som ikke desto mindre for mig at se peger fremad efter næsten et århundrede med en overvejende gold kildekritik, som var uinteressant for alle andre end en lille gruppe specialister, for hvem videnskab var ensbetydende med at dekonstruere samtlige kilder. I modsætning hertil viser McGuire, at mange elementer i kilderne faktisk giver rigtig god mening i forhold til, hvad vi i øvrigt ved om religions-skifteprocesser ud fra et komparativt perspektiv, og han gør således det, som historieforskningen bør gøre: nemlig søge at rekonstruere historien med alle de risici, som det nu engang indebærer.

Alt dette giver en meget letlæst og elementært spændende fremstilling, som samtidig er fyldt med kildehenvisninger og analyser af enkeltkilder samt de sammenhænge, de indgår i, både hvor de støtter hinanden, og hvor der er tale om modsigelser. Og det er her, den nævnte genreproblematik kommer ind i billedet; for det kan undertiden være vanskeligt at afgøre, om der er tale om en populærvidenskabelig bog, eller om vi faktisk har at gøre med originalforskning. Måske skal man også bare opgive denne skelnen og konstatere, at vi her har fået en bog, der på alle måder er inspirerende og i bedste forstand underholdende læsning. Bogen kunne sagtens være mere populær i betydningen 'introducerende', og den kunne også sagtens være mere 'videnskabelig' med større dybde i forskningshistoriske synspunkter og længere diskussioner af en

række detaljer i kilderne. Dette viser imidlertid blot, at der er og bør være et bredt spektrum af muligheder for, hvad en 'videnskabelig' fremstilling er.

*Jens Peter Schjødt, professor, dr.phil.
Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet*

* * * * *

MOGENS S. MOGENSEN OG JOHN H.M. DAMSAGER, eds., *Dansk konversionsforskning*, Forlaget Univers, Højbjerg, 2007, 248 sider, kr. 229.

Verdens religiøse geografi har undergået store forandringer i de sidste 100 år, og intet tyder på, at forandringstempoet er aftagende. En væsentlig faktor i disse omkalfattringer er migration, en anden (og ofte dermed forbundet) faktor er konversion. Udviklingen i Danmark er som så ofte mindre dramatisk end i andre egne af verden, jf. fx koloniale og siden lokale kristendomsformers fremgang i Afrika, Indien og Sydøstasien. Men også i Danmark har immigration og generel international kontakt resulteret i religiøse, navnlig muslimske, mindretal, der har sat konversion på dagsordenen og givet den dominerende kultur impuls til at genoverveje egen religiøs tradition, kultur og identitet. Videnskabelig behandling af fænomenet konversion, eller om man vil omvendelse, er derfor nødvendig.

Det er således velkomment, at *Dansk konversionsforskning* giver en facetteret behandling af nogle af de mange spørgsmål, som fænomenet omvendelse og de religiøse forandringsprocesser rejser i ind- og udland. Bogen er en antologi med forord, indledende artikel om konversionsforskning og ti bidrag om hver sit emne.

Indledningen giver indføring i forskningshistorien, begrebsafklaring og en kortfattet opregning af hovedindhold i de efterfølgende artikler. Der gøres fint rede for, at fokus i det 20. århundredes forskning flyttede sig fra en psykologisk orienteret forståelse og udforskning af omvendelse som relativt pludselige begivenheder til sociologisk orienteret forståelse og udforskning af omvendelse som processer. Den sociologiske og procesorienterede tilgang har givet de mest overbevisende resultater og dominerer i antologien, uden at dette dog bliver dogmatisk og fører til en afskrivning af en psykologisk tilgang og den teoretiske mulighed for, at mennesker relativt hastigt kan undergå signifikante religiøse forandringer (jf. kap. 10). Redaktørerne og bidragene er tilsvarende åbne i deres forståelse af konversionsart og indhold. For det første dækker begrebet i antologien a) traditionsskifte (omvendelse fra én religiøs tradition til en anden, fx fra kristendom til islam), b) institutionsskifte (omvendelse fra én konfession inden for den samme religiøse tradition til en anden, fx fra et protestantisk kirkesamfund til et ortodokst) og c) intensifikation (omvendelse inden for den samme tradition og institution, fx vækkelsesbevægelserne). For det andet gør redaktørerne opmærksomme på, at konversion ikke nødvendigvis primært er at forstå som en intellektuel, dogmatisk re-orientering; rituelle og sociale aspekter betones som lige så væsentlige.

Bogens bidrag er i sig selv et godt vidnesbyrd om, hvor frugtbart det er at inkludere disse forskelligartede, men dog beslægtede fænomener i en samlet behandling. Studier af indvandreres omvendelse til kristendom i Danmark (kap. 4), danskeres konversion til Islam (kap. 6 og 7), af bengalere i Bangladesh med muslimsk baggrund til en lokal kristendomsform (kap. 5) og af konversion til den ortodokse kirke i Danmark, som hver for sig ville have været fascinerende, bliver her yderligere værdifulde, fordi de tilsammen nuancerer forståelsen af konversion og viser konversionsforskningens muligheder og begrænsninger. Disse mere empiriske kapitler bygger på alt fra store kvantitative spørgeskemaundersøgelser (fx kap. 4, som bygger på svar fra 2/3 af Danmarks mere end 2300 folke-, fri- og migrantkirker) over deltagerobservation til interviews med enkelte informanter (fx kap. 6). De mere empiriske kapitler udmærker sig ved på frugtbar vis at integrere og raffinere teori (fx i kap. 7, ritualteori appliceret på studier af konversion til islam). Tilsvarende underbygger de fleste af forfatterne til de mere teoretiske bidrag deres synspunkter med henvisning til relevante empiriske studier. Særligt overbevisende er her Margit Warburgs argumentation for, at omvendelsesbetretninger trods deres stereotype og retrospektive karakter er velegnede som kilder til konversion, hvis der skelnes mellem to tidlige lag i fortællingens konstruktion af årsagssammenhænge.

Gennem bogen nuanceres forståelsen af fænomenet og begrebet omvendelse og bidragene demonstrerer dermed det frugtbare i redaktørernes brede indledende definition af begrebet. I bogens sidste bidrag argumenterer religionssociologen Lars Ahlin for, at konversionsbegrebet, for ikke at blive så udvandet, at det mister sin relevans, bør afgrænses på en anden front. Lars Ahlin påviser, at begrebet er knyttet til en traditionel og institutionaliseret kristen (muslimsk og jødisk) forestillingsverden, og det kan derfor ofte være misvisende, når det i forskningen bliver appliceret på den mere fluktuerende identitetsopbygning i det postmoderne samfund og på interesse for og tilknytning til buddhisme eller New Age. Det er tankevækkende, at en lignende argumentation, men byggende på et andet samfund og en anden tid, Middelhavsverdenen i antikken, findes i Arthur D. Nocks klassiske, *Conversion. The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, fra 1933. Her skelner Nock mellem *omvendelse (conversion)* og *tilknytning (adhesion)*. I den pluralistiske antikke verden medførte det at indlede dyrkelsen af en ny guddom sjældent nogen afstandtagen fra tidligere religiøs praksis eller livsførelse og sjældent nogen omtolkning af verden. Sådanne forandringer og omtolkninger fandtes, ifølge Nock, kun hos dem, der omvendte sig til kristendom og jødedom.

I de seneste 30 år har forskningen i konversion til oldtidens kristendom og jødedom haft nytte af inspiration fra forskning i konversion til moderne religiøse samfund. Forskningen i konversion til moderne religiøse samfund vil kunne have tilsvarende gavn af at stifte bekendtskab med begrebs- og metodeudvikling i studier af omvendelse i antikken. Antologiens eneste væsentlige mangel er historisk perspektiv. I indledningen siges det (s. 7 og 24), at vor kulturs forestilling om begrebet omvendelse er afhængig af Paulus' omvendelse. Dette er sandt, men desværre formulerer redaktørerne sig,

som om der var én monolitisk gentaget udgave af beretningen om Paulus' omvendelse i hele Det Nye Testamente, som har kunnet have én entydig indflydelse på senere omvendelsesforestillinger. Studier af moderne fænomener, der forsømmer at inddrage historisk studier, mister perspektiv. Vil man studere *Religion i det 21. århundrede*, kommer man ikke uden om antikken.

Jakob Engberg, *cand.mag., ph.d.*
Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet

* * * * *

LEILA AHMED, *Kvinder og køn i islam: Historiske rødder til en moderne debat*, oversat fra engelsk af Birgitte Rahbek, København, Forlaget Vandkunsten 2008, 442 sider, kr. 249.

Leila Ahmeds bog er en klassiker inden for studiet af kvinder i islam. Bogen blev allerede publiceret i 1992 midt i en bølge af studier, som blev skrevet efter den iranske revolution i 1979. Revolutionen styrkede islamistiske grupper i hele den islamiske verden og inspirerede til en bred debat om islamiske værdier og normer. Khomeinis regering indførte strenge regler om sømmelighed i det offentlige rum og etablerede den islamiske lov som samfundslivets rettesnor. Begivenhederne i Iran vakte også en akademisk interesse i kvindernes status inden for islamisk lov og tradition.

Leila Ahmeds bog adskiller sig fra mange andre ved, at den har en meget stor historisk bredde. Bogen består af tre dele, hvor den første diskuterer det førislamiske Mellemøsten, den anden beskriver udviklingen af kvindernes sociale status i islams formative periode og i middelalderen, mens den tredje del bringer bogens emne op til de moderne tider, kolonialismen og de feministiske diskurser.

Leila Ahmeds diskussion af den førislamiske periode indeholder beskrivelser af de babyloniske, assyriske, græske og byzantinske samfund og deres love. Leila Ahmed trækker fra en bred vifte af forskningslitteratur og argumenterer, at det patriarkalske familiemønster blev stedfæstet af lovgiverne i Babylonien og Assyrien. Kvindernes reproduktive evne og seksualitet blev underlagt mændenes kontrol, hvilket ledte til en skarp skellen mellem de respektable, tilslørede og afsondrede hustruer, og utilslørede kvinder – prostituerede og slaver – som var tilgængelige for hvilken som helst mand. Leila Ahmed beskriver, hvordan det patriarkalske system og den mandlige dominans blev toneangivende for det mellemøstlige Middelhavsområde, først i det klassiske Grækenland og senere i det kristne Byzantium. Leila Ahmeds præsentation af disse samfund er meget generaliserende, men tilstrækkelig til at opfylde hendes hensigt i at tegne et billede af det patriarkalske familiemønster som et veletableret system, der senere kom til at påvirke den islamiske diskurs.

I bogens anden del diskuterer Leila Ahmed udviklingen i det islamiske samfund. Hun tager udgangspunkt i profetens tid og baserer sin beskrivelse på *hadith*er (profetens udsagn) og på *sira*-litteratur (profetens biografi). Leila Ahmed baserer sig på ældre forskning, og hun gentager ukritisk Montgomery Watts udlægning af det tidlige islamiske samfund i *Muhammad at Medina* (Royal Asiatic Society 1939) og forbigår det faktum, at Patricia Crone i *Meccan Trade and the Rise of Islam* (Princeton University Press 1987) helt overbevisende tilbageviser Watts teorier. Derudover postulerer Leila Ahmed eksistensen af et førislamisk matriarkat på basis af en endnu mere forældet sekundærkilde: W. Robertson Smith, *Kinship and Marriage in Early Arabia* (Cambridge University Press 1885).

Generelt set er Leila Ahmeds brug af *hadith*er ukritisk, og for eksempel accepterer hun *hadith*en, som beskriver to typer af polyandriske ægteskabsformer som en gengivelse af reelle forhold i *jahiliyya*-tiden (s. 79). Det er dog mere sandsynligt, at denne *hadith*, ligesom så mange andre, blev brugt til at understøtte det stereotypiske billede af det førislamiske samfund: *jahiliyya*-tiden konstrueres som den kaotiske tid, der er i skarp kontrast til islams korrekte orden. Det polyandriske ægteskab kommer derved til at fungere som den klare modpol til islams patriarkalske polygyni. I modsætning til hendes ukritiske accept af *hadith*erne forholder hun sig mere nøgternt til legenderne om den kvindelige sufimystiker Rabi'a al-Adawiyya og betegner fortællingerne om hendes handlinger som symbolske og ikke som udtryk for historiske begivenheder (s. 171). Det samme gælder *hadith*erne: de afspejler diskussioner i islams tidlige formative periode og kan ikke betragtes som troværdige kilder til førislamisk tid eller profetens tid.

Leila Ahmed beskriver desuden udviklingen af det islamiske samfund i *umayyade*- og *abbaside*-perioden. Hun noterer, at den islamiske diskurs arvede de traditionelle mellemøstlige, misogyne holdninger, som påvirkede indholdet af den islamiske lov: "Islamiske institutioner bekræftede og godkendte de forskellige fordomme og fornedrende skikke i forhold til kvinder, som oprindeligt fandtes i området" (s. 154). Ifølge hende valgte de lærde at overhøre Koranens etiske stemme om kønnenes åndelige ligestilling og formaningerne om retfærdig behandling. Resultatet var, at den islamiske lov, som de lærde udviklede, kom til at udtrykke en ekstrem androcentrisme. Den færdigudviklede lov definerede samfundets normer, og bestemmelserne, der var notorisk ugunstige for kvinderne, blev betragtet som en uadskillelig del af islamisk levevis. Lovens mangel på ligestilling er stadig væk aktuel i de muslimske lande, hvor man følger de traditionelle islamiske love.

Den tredje og sidste del af bogen beskriver moderniteten med fokus på Egypten. Med sin diskussion af kolonitiden viser Leila Ahmed, hvordan imperialisterne erobrede den europæiske feminismes argumenter og brugte dem til at retfærdiggøre deres koloniseringsprojekt. De hævdede, at kvindeundertrykkelsen var en central og bestandig del af islam, og at den var skyld i, at det var umuligt for de muslimske samfund at udvikle sig. Den eneste mulighed for udvikling var for muslimer at tilsidesætte deres religion

og kulturelle arv og i stedet "opsuge den vestlige civilisations sande ånd", som lord Cromer, den britiske generalkonsul i Egypten udtrykte det (s. 268). Selvom lord Cromer i ord fremstod som fortaler for egyptiske kvinders rettigheder, modvirkede han i praksis deres muligheder for at uddanne sig.

Leila Ahmeds diskussion af moderniteten indeholder et berettiget krav om at acceptere muslimske kvinders egen selvstændige udlægning af feminisme. Hun fordømmer med rette de vestlige feministers etnocentrisme og deres overdrevne fokusering på sløret og forsvarer de muslimske kvinders ret til at formulere deres egen feminisme. Hun kan dog ikke acceptere, at nogle muslimske kvinder vælger at slutte sig til de islamistiske bevægelser, men forfalder selv til et patriarkalsk sprogbrug i sin diskussion af disse kvinder: De kender ikke til indholdet af den islamiske lov, og de har en ren følelsesmæssig tilknytning til islam (s. 398). Kvinderne, som vælger den politiske islamisme, handler ikke aktivt og ansvarligt, men deres valg er baseret på uvidenhed og følelser. Disse kvinder er åbenbart også svage, fordi Leila Ahmed ikke tror på, at de vil kunne tilvejebringe det, hun gerne vil se: at muslimske kvinder opnår "feministiske mål ved kritisk at gå i kamp med og udfordre og omdefinere deres kulturelle arv" (s. 427). Leila Ahmed udtrykker klart og tydeligt sin kritik af den vestlige feminisme, men hun er alligevel på mange måder tættere på den end på den islamiske feminisme.

Leila Ahmeds bog er gammel og bærer til en vis grad præg af sin alder. Der er sket meget i kvindeforskningen siden da. Deniz Kandiyotis studier om muslimske samfund og ideen om 'patriarchal bargain', som hun lancerede i 1988, har hjulpet til at nuancere diskussionen af de patriarkalske samfundsmønstre. Som islamiske feminister har Amina Wadud og Asma Barlas været i stand til at udvide forståelsen af kvindernes status og rettigheder på trods af Leila Ahmeds tvivl om deres kritiske evner. Denne næsten tyve års udvikling ligger selvfølgelig uden for Leila Ahmeds bog, men det er alligevel vigtigt, at bogen udkommer i dansk oversættelse. Leila Ahmeds analyser af patriarkalske traditioner og kolonialismens sprogbrug og holdninger er stadig væk relevante, og de er nyttig læsning for alle dem, som deltager i den danske debat om den islamiske traditions syn på kvinder.

*Irmeli Perho, fil.dr., adjunkt
Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet*